

Us eigen taal (5)

Utgangspunten foar in Fryske taalstandert (4)

Yn de lêste trije nûmers fan *Lyts Frisia* út 2010 haw ik it stikmannich boustiennen levere foar in Fryske-taalstandert. De tendins ta 'normalisearring' fan it Frysk yn wurdboeken is al mear as hûndert jier oan de gong, mar foar it skriftlike ferkear hat dat spitigernôch jitte (noch) altiten net ta in goed omskreaune en konkretisearre standert laat.¹ Ik haw der yn myn foargeande fjouwer stikjes yn *Lyts Frisia* sterk foar pleite om yn teksten de wyldgroeï fan minder gaadlike farianten yn it Frysk en benammen fan 'min'-Frysk en hollânismen better tefoaren te kommen. Foaral yn it ûnderwiisdomein (learmiddels, toetsen, eksamens) is dat in driuwend probleem. Mar ek yn teksten foar it offisjele ferkear fan Fryske oerheden of yn krante-artikels fan sjoernalisten of oaren.² De grize giet jin somtiden oer de grouwe(l) as men sjocht wat der jamk (gauris) sûnder euvelmoed, hokfoar besleur of selskrytyk ek op it papier (is it *pompier* al weiwurden?) del kwattele wurdt.

Sadwaande is der dus neffens my driuwend ferlet fan in bettere en effektivere 'standert'. Dy moat dan op de skoallen en yn leargongen sa konsekwint mooglik oanleard wurde. En fansels hantearre wurde yn Frysktalige learmiddels. Net allinnich foar it fak Frysk, mar foar alle mooglike oare fakken: de Fryske en algemiene skiednis foarop. Of is it net in lytse ramp as Jan en alleman syn of har al of net bewuste yndividuele of persoanlike 'noarm' loslit op teksten dy't foar bern, studinten, amtners, juristen en oare boargers ornearre binne? Dat is skealik foar de taaloerdracht en likemin goed foar de status fan it Frysk. It liket wol oft gâns skriuwers fan ûnderwiislearmateriaal it probleem amper sjogge, amperoan sjen wolle of skraachwurk de taal- en staveringsregels ynhawwe. It liket somtiden krekt oft it Frysk gjin taal wêze mei dêr't 'men' *kultuertaal*pretinsjes mei hawwe moat.

De provinsje hat neist hiel wat jierren al wol de stavering foar in grut part fêstlein, al is dat net al te konsistint dien.³ Mar dat, foar ús Friezen, winliken heechste oerheidsorgaan, hat it fierdere noarmearjen en standerdisearjen fan it Frysk slim sloere litten. Slûch en sleau (merkbite jo de alliteraasje wol?). Dêr krije wy no de rekken foar presintearre. Organisaasjes as de Afûk en de Fryske Akademy hawwe harren allinkendewei sels mar wat behelpe moatten en eigen regels opsteld foar de taal fan learmiddels en oare boeken. Se passe dy lykwols

¹S.T. Hiemstra, hdst. XIII 'De taalnoarm' (s. 242-279). Yn: A. Dykstra en R.H. Bremmer Jr. (red.), *In skiednis fan 'e Fryske Taalkunde*. Ljouwert: Fryske Akademy, 1999.

²Sjoch myn analyse fan it alderheislikste taalgebrûk fan LC-kritika (en literêr skriuwster) Jetske Bilker yn *Lyts Frisia*, 2009, s. 4-11, 33-39). Sokke kritisy hawwe in foarbyldfunksje. It is nei 2009 al wat better mei har wurden, mar sûnder wryt of slyt is it noch lang net.

³It beslút is fan krêft sûnt 1 jannewaris 1980 en foar de frjemde wurden sûnt 25 novimber 1982. Sjoch ek: S.T. Hiemstra, hdst. XIII 'De taalnoarm' (s. 242-279). Yn: A. Dykstra en R.H. Bremmer Jr. (red.), *In skiednis fan 'e Fryske Taalkunde*. Ljouwert: Fryske Akademy, 1999, s. 170.

lang net altiten konsekwint ta. Om oer gâns oare útjouwers mar te swijen. Hawwe dy eins wol regels?⁴

Dat soe dochs oars moatte. Hast in ieu ferlyn tocht Douwe Kalma (1896-1953), jimme benammen bekend as lieder fan de Jongfriezen (1915), dat ek al. Kalma stie in Frysk foar dat tige krekt en mei opsetsin opboud wurdt, mei help fan de nedige purismen en nijfoarmings. Unsuvere ynfloeden woe(d) er út taal en kultuer en út soarte ek út de 'standertnoarm' keare. Kalma hat der yn ferskate fermiddens foar krewearre (bgl. yn de Afûk) en der gâns oer publisearre.⁵ Ik ferkear dus krapoan in ieu letter grif yn goed selskip mei de (njoggen) útgangspunten dy't ik oant no ta beskreaun haw yn myn fjouwer eardere stikjes yn *Lyts Frisia*. Mar der komme noch in stikmannich op dat mêd. Ik bin noch net alhiel útpoept. Yn dit artikeltsje nûmerje ik troch en ferfetsje myn útstellen om it ferskaat oan foarms te ferminderjen (ealgje út 'e flecht wei ek wer efkes it stêfrym).

10 Ferfolch reduksjemooglikheden

- By ferlytingswurden ferliest *-ke* terrein oan *-tsje*. Bygelyks by wurden op *-l*: holke en leppelke binne holtsje en leppeltsje wurden. By fariaasje (yn it *Frysk Wurdboek F-N*, 1984) tusken de ferlytingsfoarm *-ke* en *-tsje* soe it efterheaksel *-ke* dêrom as standertnoarm beskôge wurde moatte, bygelyks: autoke, bekerke, buroke, kastke, kistke, truike (net opnommen ûnrrant as bekertsje, listje, truitsje binne fansels alhielendal 'ferbean').⁶

- It foarheaksel *ge-* wurdt troch Fryske skriuwers gauris mijd, omdat de wurden dy't dêrmei foarme wurde, wol wat fan it Hollânsk wei hawwe. Op himsels kin men dêr ynkomme. Mei in aardich rychje wurden kin dat net. Tink mar oan: *gesicht*, *genôch*, *gerive*, *gemien*, ensfh.

Mar it falt in bûtensteander dy't Frysk heart, ek daliks op dat ús taal, oars as it Hollânsk, syn ôfslutende mulwurden ('voltooide deelwoorden') foarmet sûnder help fan it foarheaksel *ge-*: (ik haw) *sjoen*, *brutsen*, *bûgd*, *bret*, (ik bin/it is my) *slagge*. It Frysk stiet fandatoangeande mear oan de kant fan it Ingelsk en it Hollânsk past op dat stik mear by it Heechdútsk.

Lang net altiten kin men *ge-* lykwols weilitte, omdat der dan betsjuttingsferskil ûntstiet: *doge - gedoge*; *bea - gebea*; *gesicht - sicht*, *sang - gesang*. Inkelde foarbylden: De klok giet net *lyk*/hja binne *lyk* - Ik jou dy *gelyk*; Dy man hat in grut *gebrek* - Yn dy pols sit in *brek*; De keapman joech op 't lêst *gelok* - It *lok* tsjinnet him; Hy hat *gelokkich* (= fertúnlik) west mei it ferkeapjen fan syn âld auto -

⁴In betúfte âld-korrektor as Dick Eisma kin dêr oer meiprate.

⁵Sjoch noat 1: S.T. Hiemstra, hdst. XIII 'De taalnoarm' (s. 249).

⁶Alteast as der net dúdlik sprake is fan in argaïsme. En dat lêste bliuwt in gevoelich punt. Wat net al te gongber mear is, kin lykwols wer gongber wurde. Neffens Douwe Kalma (1926) is in wurd eigentlik nea 'ferâldere'. It kin by de mannichte droegen wurde, mar ek apart en op himsels bestean 'yn in like suvere as wide iensumheid'. Ik kom dêr letter jit wolris op werom yn *Lyts Frisia*.

It jonge pear fielt him *lokkich* ('ynderlike tastân') en tefreden yn har nij hûs; in *ûngelokkich* berntsje (= hendikept, breklik en beheind fan lea)/in *ûngelokkige* (= ûnfertúnlike) hurdrider - in *ûnlokkich* houlik, ensfh.

Al is it foarheaksel *ge-* fan âlds faaks *liend* guod, it kin by net minder as fjouwer wurdsorten foarkomme:

- *tiidwurden*: gebiede, gedoge, genearje (= de kost fertsjinje; jin behelpe), genêze, genietsje, geriivje ensfh.;
- *haadwurden*: gebod, gefaar, gefljoch, ge-omrin, geseur, gestin, gerak, gerjocht, gerofft (it grûnwurd *'roft' komt net mear selsstannich foar), geslacht, getal, geútsyk, gewisse (it grûnwurd *'wisse' komt likemin selsstannich foar), ensfh.;
- *eigenships-* en *bywurden*: geskikt, gewant (= stevich, sterk), gewoard (= stevich, sterk fan minske of bist), gewoan, ensfh.

Hûnderten *haadwurden* kin men foarmje troch *ge-* foar de stam fan *tiidwurden* te setten: gepraat, geklei, gerin, gepiip, getjirch, gebiddel, gejammer, gehúshimmel, gekofjedrink en gean sa mar fierder.

Guon út it Hollânsk oernommen *ge-*foarms wurkje yn it Frysk idioomfoarmjend. Yn sinnen werjûn: *Nei alle gedachten* (nei alle tinken; nei alle wierskyn; foar 't neist(e); fan neisten) hat er it net dien; Dat *gebraden*(*tsje*) is net goed gear; Ik lit my neat oan him *gelegen* lizze: Hy soe syn kollega wolris efkes *geweken* nimme; Dêr is *allegeduerigen* wat te rêden; De jonge lju steane ûnder de *geboadens*; Wy hawwe gjin *gedoente* mei de buorlju; Ier[d]appels mei swiet jout gjin *gefallichheid* (= past net byinoar); Hja wol gjin *gemienskip* mei dy fint hawwe; Dat paad rint oer myn *gerjochlichkeit*; Apelsmots yt ik allinnich as *neigesetsje*; Al *neigeraden* (sa stadichoan) waard it letter; Immen *ûngewosken* de wierheid sizze; Wy kroepen op in *ûngemakke* (= net opmakke) bêd; Eat *ûngedien* meitsje; in *ûngediene* (rûge, sloarderige) boel; slûch, wurch en *ûngedien* (= ôfmêde); mislik en *ûngedien* (= net sún of fit).

Dochs falt der noch wol ien en oar te standerdisearjen. By fariaasje tusken *ge-* as foarheaksel en de foarm sûnder *ge-* soe de foarm sûnder *ge-* as standertfoarm beskôge wurde moatte: *barre*, *brek/brekme*, *berchte/berchtme*, *heimsinnich*, *leard*, *lyk*, *likenis*, *liken*,⁷ *lykweardigens*, *lykberjochting*, *lok*, *lokkich*, *lûd*, *mienskip*, *slachte*, *wichtich*. Teminsten as de fariant net te sterk argaysk is en der gjin ferskil yn betsjutting is. De yn it *Frysk Hânwurkboek* (2008) as *hollânisme* (H) oanmurken foarms (en de gearstallings dêrmei) soe men **yn alle gefallen** mije en dus bûten de standert keare moatte. Tink bygelyks oan: *gebeure*, *gebrek*, *geberchte*, *gedaan*, *gedaante*, *gedachte*, *gedrach*, *gefangen*, *gefangenis*, *gegeven*, *geloof*, *gemoed*, *gemoedlik*, *gerucht*, *gesin*, *geskrift*, *gesondheidsbrij*, *gesprek*, *getuge*, *gewas*, *gewei*, *gewricht*. Dat túch mei in (H) moat derút, soe Kalma wol sizze.

De measte ynslûpsels sille de *Lyts Frisia*-lêzers wol in Fryske wjergader (wjergea) foar kenne. En wat bygelyks it hollânisme '*gewricht*' oanbelanget: de

beweechlike ferbining tusken twa of mear bonken is yn goed Frysk in *knier* of in *lid*. It hie better west as it *Frysk Hânwurkboek* (2008) de (H) jitris brûkt hie as der fierderop by *knier* in ferwizing folget nei it hollânisme '*gewricht*'. En likegoed as der by *lid* ek ferwiisd wurdt nei datselde ynslûpsel. En yn in oare betsjutting fan *lid* ek nei it hollânisme '*deksel*'. Dat '*gewricht*' en '*deksel*' allinnich by de yngong (stekwurd, trefwurd, lemma) in (H) meikrije is net genôch. De (H) soe by sokke ynterferinsjes dus werom komme moatte op oare plakken yn it wurdboek. En hawwe jo de earm wolris út it *lid* of út it *potsje*? As er mar net út 'e 'kom' (H.) rekket. Dan is it minder! Alleast yn it Frysk.

As skribinten fan learmiddels, lêsböeken of in artikel te hastich of te loai (de foarm 'lui' wurdt kreas mei in (H) oanmurken) binne om it yngongswurd op te sykjen of de kop (holle) der net goed by hâlde, dan reitsje se samar op 'e doele. En de wearde fan in goede Fryske standert is no krekt dat in Frysk-skriuwer pront (sekuer) wit wêr't er oan ta is. *Hollânismen* moat er oeral weromkenne kinne. Dan kin er se better ferbalje en ferbanne. Oars wurdt it wat langer wat mear in goarre. En dat is my net gûl om goarre. En allikemin Jut om Jul.⁷ Jo as risnabele lêzer ek net? Mij se dan as de brân. Wat sis ik? As de pest. Sa'n jacht is net 'leuk' (H) mear.

Sa kin 't earst wol wer. Ik sit yn dit earste nûmer fan 2011 lichtwol oan myn taks.

Sytze T. Hiemstra

(Bertus Postma)

Oan de achtbere D. Stellingwerf, boargemaster fan Lemsterlân

Bitgummole 27 july 2010

Achtbere Boargemaster,

"Zijn Vader werkte daar op het postkantoor. 'Ik heb van zijn kant Friese roots. Ik versta de taal en ben van plan die ook te leren spreken'." (LC, 15 jannewaris 2008) Yn in briefke fan 8 febrewaris dêroan haw ik jo lokwinske mei jo beneaming.

Ik haw jo en jo oare helte troffen yn de list fan Afûk-learlingen, slagge foar it NF 1-dieleksamen (LC 8 july 2009). Mei in briefke fan 13 july haw ik jo en jo frou lokwinske mei it diploma en der by skreaun, dat ik it oare jiers de Afukeksamenútslaggen wer goed neisjen soe.

⁷Lape of loarre of treant om toarre kin út soarte likegoed. Jo hawwe mar kar-út. En dat taaleigen past neffens my allegearre skoan yn ús eigen 'standerttaal'. Wat is ús taal doch ryk!